

5. Гвоздик-Пріцак Л. Економічна і політична візія Богдана Хмельницького та її реалізація в державі Військо Запорозьке / Відп. ред. О. Мишанич. — К.: ТОВ «Видавництво «Обереги», 1999. — 216 с. Бібліогр.: С. 187-196.

6. Забелин И.Е. О металлическом производстве в России до конца XVII в. // ЗРАО. — СПб., 1853. — Т.V. — 388 с.

7. Костомаров Н.И. Нарис торгівлі Московської держави в XVI-XVII ст. — СПб., 1862. — 43 с.

8. Марков М.И. История конницы. Ч. 2. — Тверь, 1887. — 389 с.

9. Марсильи Де. Военное состояние Оттоманской империи с ее приращением и упадком. Ч. II. — СПб., 1737. — 143 с.

10. Масловский Д.Ф. Поместные войска русской армии в XVII столетии // Военный сборник. — 1890. — № 9. — 47 с.

11. Михневич Н.П. История военного искусства с древнейших времен до девятнадцатого столетия. — СПб., 1895. — 571 с.

12. Михневич Н.П. Основы русского военного искусства. — СПб., 1893. — 555 с.

13. Семенов А. Вивчення історичних відомостей про російську зовнішню торгівлю і промисловість з половини XVII століття по 1858. — СПб., 1859. — С. 34.

14. Смирнов В. Д. Крымское ханство под верховенством Оттоманской Порты. — СПб., 1887. — 252 с.

15. Сташевский Е.Д. Смоленская война 1632-1634 гг. Организация и состояние московской армии. — К., 1919. — 814 с.

16. Тоїчкін Д.В. Проблематика походження козацької зброї в українській історіографії // Історіографічні дослідження в Україні. — К.: Ін-т історії України НАН України, 2009. — Вип. 20. — С. 323-341.

17. Устрялов Н.Г. Ратное дело в России до Петра Великого, б.м., б.г.

18. Філюк О.В. Добування заліза в південно-руських землях IX-XIII ст. (за матеріалами комплексу пам'яток біля с. Колонщина Макарівського р-ну Київської обл.) / НАН України, Інститут археології. Відп. Ред. О.П. Моця. — К.: Тов «Центр учбової літератури», 2012. — 304 с.

19. Шпаковский Н. Стрельцы // ЖМНП. — 1898. — № 9. — 143 с.

20. Яворницький Д.І. Історія запорізьких козаків. — Львів, 1990. — Т. 1. — 581 с.

Коба А.А. Холодное оружие на территории Левобережной Украины в конце XV – первой половине XVIII в. в историографии середины XVIII – 20-х гг. XX в.

В статье изучается характер и степень осведомления вопроса изготовления, использования и распространения холодного оружия на территории Гетманщины в казацкий период в историографии. Автор предлагает разделение историографических исследований на четыре группы в зависимости от их характера, и выделяет отдельные хронологические периоды. Данная статья посвящена первому периоду.

Ключевые слова: историография, холодное оружие, Гетманщина, сабля, копье, металлургия.

Koba O.O. Melee weapons in Left Bank Ukraine at the end of the XV-th cent., first half of the XVIII th cent. in historiography in the middle of the XVIII-th cent. - 20's. years of the XX-th cent.

The article examines the nature and degree of coverage of the question which is related to the production, usage and distribution of melee weapons in the Cossack Hetmanate during that era in historiography. The author suggests the separation of historiographical elaborations according to their characteristics into four groups, and at the same time provides some chronological periods. This article is devoted to the first period.

Key words: historiography, melee weapons, Hetmanate, sword, spear, forge.

13.03.2013 p.

ДАВНЯ ГЛУХІВСЬКА ЗНАХІДКА

У статті подано опис раритетного виробу дрібної металеві пластини XVI ст. — бронзової ікони із зображенням святих князів Бориса і Гліба, знайденої на північній околиці Глухова в районі Чернечих джерел.

Ключові слова: панаягія, іконографія, епіграфічний устав.

У околиці Глухова, на лузі біля Усівки, є криниця. Місцеві мешканці вважали її святою. За свідченням літніх людей, біля неї стояв хрест з образком. За прадавнім звичаєм у воду кидали гроші. Отже, понад півстоліття тому підлітки, бавлячись поруч, знаходили чимало монет різних часів, а іноді — і металеві іконки. Про одну з них і піде мова в статті, бо вона виявляється не тільки цікавою як мистецький витвір, а й важливою як історично джерело.

У травні 1957 р. поблизу криниці було витягнуто з багна якусь загадкову металеву річ, котра після того, як її очистили від бруду, виявилася бронзовою іконкою із зображенням двох святих вершників. Вона не була схожа на ті речі, котрі потрапляли на очі, і тому викликала подив. Звернутися за роз'ясненням не було до кого. Залишалося приєднати знахідку до наявних домашніх ікон. Отак твір тільки й міг зберігатися упродовж тривалого часу, поки не привернув до себе увагу з певних причин.

За останні десятиліття у фаховій літературі опубліковано кілька подібних за іконографією металевих іконок, переважно пізнього походження, в основу яких покладено модель, котра за усіма формальними ознаками повинна належати до XVI ст. Саме в цей час з'являються виконані в техніці ажурного литва невеличкі образки Миколи Можайського (7,8 x 5,5 x 0,2 см) і святого Георгія-змєборця (8,5 x 6,5 x 0,2 см) [1]. За стилем і технікою виконання до них виявляється цілком подібною глухівська іконка святих князів Бориса і Гліба (13,8 x 8,8 x 0,3 см), де власне сама композиція з вершниками виявляється розміром 9,7 x 8,8 см. З огляду на характер поверхні зворотної сторони не викликає сумніву щодо приналежності речі до означеного часу.

Іконка прямокутної форми. Обидва князі у вигляді озброєних вершників в обладунках і коротких військових плащах, в клобуках, обшитих хутром. Власне тут об'єднано одяг римського воїна, за нормами візантійської іконографії, з реаліями давньоруського князівського вбрання. Борис з короткою бородою, з піднятим мечем у правій руці. Юнак Гліб тримає стяг. Коні ніби повільно рухаються, не порушуючи відчуття урочистості тріумфу. Праворуч вгорі з небесної сфери простерто Десницю Божу. Композиція вправно вписана до майже квадратного простору, не залишаючи зайвих прогалів. До цього, зокрема, спричинилися такі належно використані деталі, як

Святі Борис і Гліб. Кінець XVI ст.
Бронза, прорізне литво. Знахідка у Глухові

Святі Борис і Гліб. Кінець XVIII ст.
(по моделі XVI ст.). Червона мідь, прорізне литво.
Рязанський історико-архітектурний музей-заповідник

Святі Борис і Гліб. XIX ст. (по моделі XVI ст.).
Мідь, прорізне литво. Пермська державна художня галерея

умовне позначення уявного краєвиду у вигляді смуги землі з деревцем, стрічки з іменами князів, згадані одяг і небесна сфера. Рисунок фігур князів та їхніх коней можна вважати вдалим, особливо з огляду на вимоги пластичного мистецтва, так само, як і характер рельєфу. Відлитий твір додатково оброблено різцем. Вузьке обрамлення вкрите навкісними насічками, перетвореними на елемент декору. Ремісник, напевно, ручним способом вирізував залишки металу, і деякі з них полишив з якихось причин. Імена князів рельєфні, зроблені добрим епіграфічним уставом. Все описане свідчить на користь московського походження твору, ймовірно, наприкінці XVI ст. До того ж ще слід додати відтворення відомої композиції Трійці Андрія Рубльова у невеличкому медальйоні вгорі, до якого приєднано вушко з образом Нерукотворного Спаса. Все це зроблено одночасно при виготовленні іконки. Не виключено, що при цьому в якості моделі використано різьблену панагію таки московського походження [2].

Час виготовлення моделі прорізної іконки князів Бориса і Гліба, зображених як вершників, використаної при виконанні описаного твору, залишається остаточно нез'ясованим, адже досі не опубліковано примірник, котрий має всі підстави вважатися еталонним. Якоюсь мірою на таку роль може

претендувати перший, без долучення медальйона з Трійцею, образок збірки Державного російського музею у Санкт-Петербурзі (№ 8053), згаданий серед прикладів пізнішого етапу розвитку іконографії наприкінці розвідки, присвяченої відтворенню в творах металопластики вишгородського культу святих князів [3]. Однак важко погодитися з датуванням XV ст. примірника, іконографічно тотожного глухівському, але імітаційного, з наче затертим рельєфом, у збірці Рязанського історико-архітектурного музею-заповідника [4].

Розглядаючи побіжно інші примірники ікон з такою самою композицією, доводиться зауважити щодо пізнішого часу помітне зниження мистецької вартості відтворень, переважно шляхом механічного копіювання наявних примірників. Прикладом може бути іконка XIX ст. (по іконографії XVI ст.) у Пермській державній художній галереї [5]. Надто вільно адаптовано рельєф цієї ж самої моделі у витворі XIX ст. із збірки Челябінського обласного державного музею мистецтв [6]. Ще далі пішов автор іконки кінця XIX ст. у збірці Російської мідної компанії, буквально «вплавивши» край перероблений оригінал в модерний твір, прикрашений емаллями [7]. Поряд з тим можна зустріти варіант кінця XVI ст. з іншою за типом верхньою частиною, наразі відомий за пізнішим відтворенням [8]. Нарешті цей останній варіант у витворі XVIII ст. має ще доповнення Трійці двома прорізними серафимами. Все перелічене цікаве передусім тим, що віддзеркалює долю зазначеної моделі в російському художньому ремеслі XVIII-XIX ст. Глухівська знахідка стосовно цього матеріалу залишається ніби за межами загального процесу, ще не заторкнутою ним.

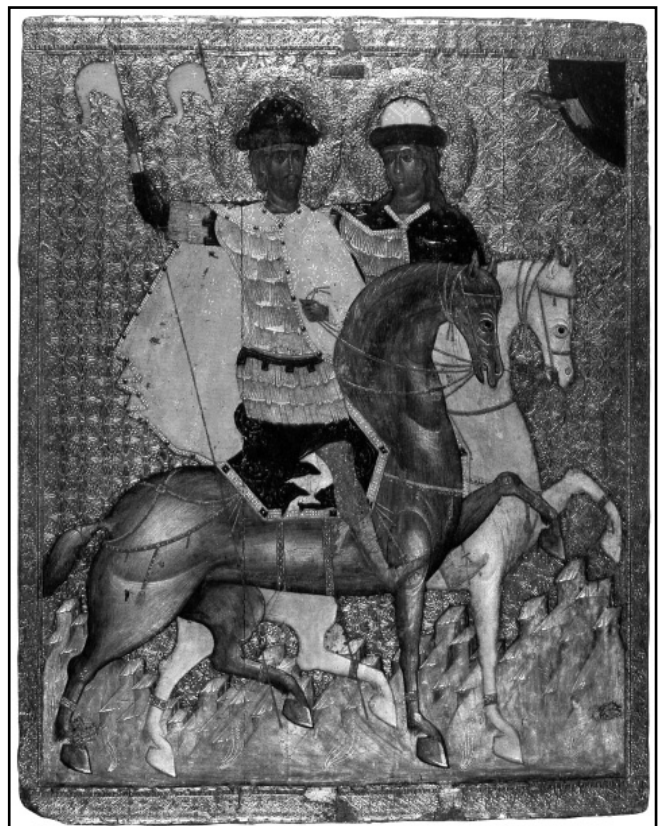
Тема двох святих вершників якоюсь мірою може вважатися характерною вже для новгородського середньовічного мистецтва, де вона первісно зустрічається у зображеннях святих Георгія і Дмитрія, Феодора і Георгія, саме в різьблених кам'яних іконках XIV ст. [10].

У другій половині того ж XIV ст. за цією іконографічною формулою вже репрезентують в ікописних творах святих Бориса і Гліба. Йдеться, насамперед, про ікону з Петропавлівського бокового вівтаря Успенського собору Московського Кремля, на якій, однак, князі розташовані інакше, ніж у металевих творах [11]. Те саме й в ближчі за композиційною побудовою, виконаній близько 1377 р. храмовій іконі новгородської церкви Бориса і Гліба «в плотниках» на Торговій стороні [12]. В обох останніх випадках попереду зображено Бориса, а не молодого Гліба. Отже неможливо металеві іконки вважати безпосереднім відтворенням якраз цього взірця. Оригінал мав бути іншим, нині вже невідомим, але тоді досить поширеним.

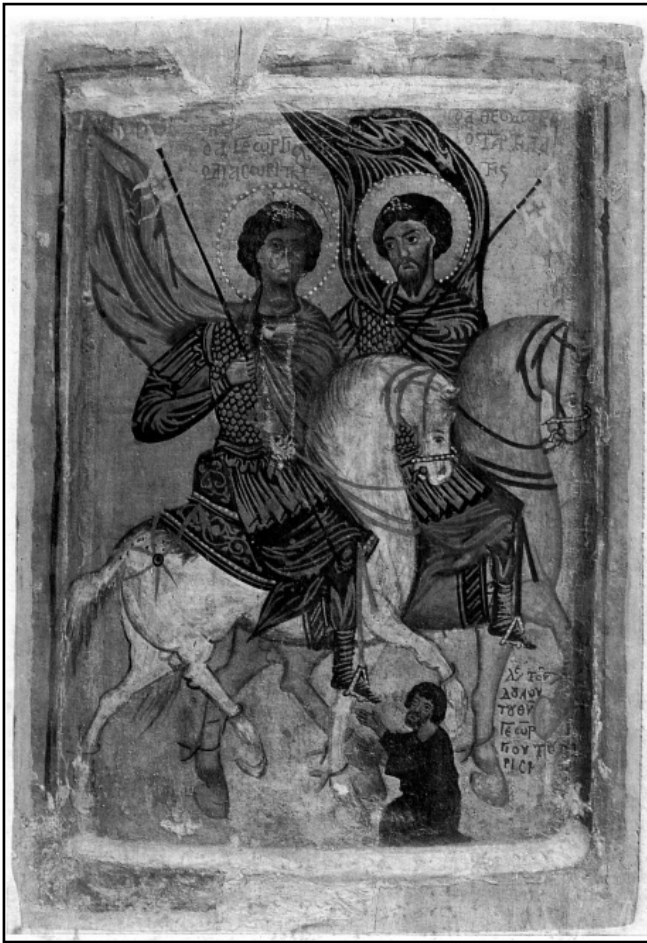
Сама ж іконографічна формула святих вершників візантійського походження, але набула

*Святі Борис і Гліб. XIX ст.
(за іконографією XVI ст.). Мідь, прорізне литво.
Челябінський обласний державний музей мистецтв*

*Святі Борис і Гліб. Близько 1377 р. Ікона з церкви Бориса і Гліба «в Плотниках» на Торговій стороні в Новгороді.
Новгородський державний об'єднаний музей-заповідник*

Святі Георгій Діасорит і Феодор Стратилат. XIII ст.
Візантійська ікона, виконана для хрестоносців.
Монастир святої Катерини на Синаї

популярності завдяки хрестовим походам, як про це свідчать невеликі за розмірами ікони, виконані грецькими малярами на замовлення хрестоносців. Кілька таких ікон другої чверті XIII ст. досі зберігаються в монастирі святої Катерини на Синаї [13]. Цей іконографічний тип виявився подібним до змалюваного Нестором в оповіданні про видіння ув'язнених, котрі молилися святим Борису і Глібу: «во єдину ніч молящемся им, и се внезапно открыся покров узници и свет восия в ней. Они же, въздевши очи свои, ти видеша святою на росну коню» [14]. Зважаючи на воїнський культ святих Бориса і Гліба, не буде зайвим припустити виготовлення металевих іконок з цим сюжетом переважно для військових.

Коли і за яких умов досить раритетна бронзова іконка XVI ст. московського походження могла опинитися у Глухові, щоб потрапити до криниці? Добра збереженість рельєфу свідчить про те, що витвір недовго знаходився у вжитку, і, отже, передбачати його побутування у новіші часи не доводиться. До того ж пізніші там знайдені мідні іконки виявилися здебільшого поламаними, а ця зовсім не пошкоджена. Тож чи не потрапила вона туди досить рано? Відомо, що Чернігово-Сівєрщина належала до Московської держави

до того, як на період 1618-1648 рр. потрапила до складу Речі Посполитої [15]. В разі, коли твір з певних причин міг осісти у багні досить рано, це мало статися принаймні до 1618 р. Здавалося б простіше передбачити можливість завезення іконки вже після 1648 р., але на той час, здається, зовсім невідомі відтворення в литві цієї іконографії, знову популярної вже у старообрядницькому середовищі від другої половини XVIII ст.

Але яким чином цей висновок узгодити з документальним фактом зникнення Глухова в 1352 р. внаслідок «чорної смерті»? Бо ж літопис твердить: «въ Глухове тогда на единъ человекъ не остана, вси изомроша» [16]. Тому не суперечить твердження, що у грудні 1636 р. новгород-сіверський староста О. Пісочинський купив у Якова Крентовського Глухів, який на той час ймовірно являв собою пустку, яку треба було осаджувати, і новий власник надав йому статус слободи [17]. Втім під час археологічних розвідок в межах міста вже знайдено кераміку XIV-XV ст. [18]. Знахідка іконки біля криниці дала ще один привід скоротити відстань між серединою XIV ст. і другою чвертю XVII ст. – періодом «небуття» Глухова. Хоча підстави й досить хиткі і будь-які твердження можуть виявитися передчасними, ці дрібненькі у загальному вимірі речі, здається, таки заслуговують на увагу. Вони не здатні щось кардинально змінити, але вже те, що не вписуються в накреслену схему, примушує шукати відповідь там, де не мало б її бути.

Посилання

1. Николаева Т.В. Произведения мелкой пластики XIII-XVII веков в собрании Загорского музея. Каталог. – Загорск, 1960. – С. 166, 185-186. Кат. №№ 56, 71.
2. Рындина А.В. Влияние творчества Андрея Рублёва на древнерусскую мелкую пластику XV-XVI веков. Ветхозаветная «Троица» // Древнерусское искусство XV – начала XVI веков. – М., 1963. – С. 119-132.
3. Лесочевский В.И. Вышгородский культ Бориса и Глеба в памятниках искусства // Советская археология. – М. – Л., 1946. – Т. VIII. – С. 245. Рис. 6.
4. Михайловский Е., Ильенко И. Рязань. Касимов. Москва, 1969. – С. 73-74. Илл. 28.
5. Власова О.М., Пестова А.И. Пермская государственная художественная галерея // Русское медное литьё. Избранные памятники в собраниях Урала. – Екатеринбург, 2003. – С. 44. Илл. 25.
6. Алфёрова Ю.Л. Челябинский областной государственный музей искусств // Русское медное литьё. Избранные памятники в собраниях Урала. – Екатеринбург, 2003. – С. 190-191.
7. Там само. – С. 145. Илл. 84.
8. Jeckel St. Russische Metall-Ikonen – in Formsand gegossener Glaube. – Bramsche, 1981. – S. 136-137. Кат. № 73.
9. Jeckel St. Kirchenschatz des Christlichen Ostens Metallikonen. – Recklinghausen, 1986. – S. 36. Abb. 73.
10. Пуцко В.Г. Святые всадники в новгородской каменной пластике // Староладожский сборник. – СПб. – Старая Ладога, 1998. – С. 105-115. Рис. 1-4.
11. Иконы Успенского собора Московского Кремля. XI – начало XV века. Каталог. – М., 2007. – С. 228-229; прилож. Кат. № 7.
12. Смирнова Э.С. Живопись Великого Новгорода. Середина XIII – начало XV века. – М., 1976. – С. 219-221. Кат. № 20; Иконы Великого Новгорода XI – начала XVI века. – М.,

2008. – С. 182-189. Кат. № 13.

13. Weitzmann K. Icon Painting in the Crusader Kingdom // *Dumbarton Oaks Papere*. Vol. 20. – Washington, 1966. – P. 79-81. Fig. 63-65; Folda J. Crusader Art. The Art of the Crusader in the Holy Land, 1099-1291. – Burlington, 2008. – P. 92-93. Fig. 65.

14. Абрамович Д.И. Життя святих мучеников Бориса и Глеба и служби им. – Петроград, 1916. – С. 20.

15. Кулаковський П. Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої (1618-1648). – К., 2006. – С. 303-304.

16. Полное собрание русских летописей. Т. X: Летописный сборник, именуемый Патриаршею или Никоновскою летописью. – СПб., 1885. – С. 303-304.

17. Кулаковський П. Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої (1618-1648). – К., 2006.

18. Коваленко Ю.О. Исторична топографія літописного Глухова у світлі археологічних досліджень // *Сіверщина в історії України. Збірник наукових праць*. – Суми, 2008. – С. 25-26.

Пуцко В. Г. Древняя глуховская находка

В статье дано описание редкого изделия мелкой металлопластики XVI в. – бронзовой иконки с изображением святых князей Бориса и Глеба, найденной на северной окраине Глухова в районе Чернечьих источников.

Ключевые слова: панаяга, иконография, эпиграфический устав.

Putsko V.H. Ancient Hlukhiv finding

The article presents description of rare bronze icon of the XVI th century with the images of St. princes Borys and Hlib. It was found in the north part of Hlukhiv – Chernechi water sources.

Key words: panahia, iconography, print.

16.01.2013 р.

УДК 94(438)«155/165»:32.019.51:327

В.М. Пилипенко

ПРОЕКТИ ЛИЦАРСЬКОЇ ШКОЛИ В УКРАЇНІ У ПОЛЬСЬКІЙ ПУБЛІЦИСТИЦІ СЕРЕДИНИ XVI – СЕРЕДИНИ XVII СТ.

Стаття присвячена аналізу ідеї створення лицарської школи для шляхетської молоді, яка існувала у польській суспільно-політичній думці середини XVI – середини XVII ст. Автор виділяє два аспекти існування ідеї школи: як реальної установи з військової підготовки та літературний топос. Дослідник стверджує, що автором ідеї школи як установи можна вважати Анджей Фрича Моджевського, другий напрямок представляв Станіслав Оріховський.

Ключові слова: політична публіцистика, лицарська школа, літературний топос.

Протягом багатьох століть українські землі були ареною постійних нападів кримських татар. Сусідство із небезпечними кочовиками було важливим фактором розвитку не лише власне українських земель, а й держав, до складу яких вони входили. Романтизуючи вітчизняну історію, дослідники XIX ст. вбачали у татарських нападах

головну причину виникнення козацтва.

Перепідпорядкування українських воєводств від ВКЛ до Польської корони під час укладання Люблінської унії 1569 р. потягло зі собою і нові проблеми із татарською загрозою цим землям. Примітно, що питання оборони українських воєводств обігрувалось на сеймі як прихильниками, так і противниками включення цих земель до Польщі. Татарські напади та перспектива турецької агресії породили у Речі Посполитій цілий напрям у політичній літературі, присвячений цим проблемам – турчики. У презентованій розвідці нас цікавитиме один з аспектів польських турчиків – проекти створення на українських теренах лицарської школи для польської шляхетської молоді.

Польська політична література віддавна привертала увагу істориків. Проте й досі не написано узагальнюючої праці. «Патріархом» у дослідженні польської політичної літератури можна вважати польського історика літератури Ст. Тарновського. З-поміж сучасних істориків публіцистика, турчики в тому числі, привертала увагу У. Аугустиняк, К. Баквіса, Я. Тазбіра, Т. Хинчевської-Хеннель. Українські історики також активно використовують польську публіцистику у власних дослідженнях. Слід виділити дослідження Д. Вирського, С. Лепявка, П. Саса, А. Стороженка, Н. Яковенко. У контексті предмету дослідження важливими є роботи В. Шевчука та В. Литвинова.

Наявність небезпечного сусіда на південно-східному прикордонні змушувала політичну та інтелектуальну еліту Польської, а трохи згодом і Польсько-Литовської держави шукати дієвих способів оборони кордону. Природним способом стримати постійні татарські наїзди здавалась побудова мережі фортець на шляхах нападів та квартирування у фортецях гарнізонів жовнірів. Але теорія розбивалась об реальність: на побудову фортець не було грошей, а шляхта не хотіла призначати нові податки. Щоб якось вирішити проблему, обов'язок побудови і утримання фортець на прикордонні переклали на короля і закріпили це в угоді шляхти з королем, яку монарх підписував після обрання (*pacta conventa*). Розквартирування гарнізонів на прикордонні передбачало, щонайменше, наявність цих жовнірів. На заваді знову ставала шляхта, яка категорично не дозволяла королю наймати значну кількість війська, побоюючись, що цим король зміцнить свою особисту владу і впровадить у державі тиранію. Традиційним способом оборони Польського королівства та Речі Посполитої було посполите рушення – загальне ополчення шляхти. Але рушення викликало багато нарікань через свою повільність та неохоту, з якою шляхта йшла до нього [2].

Із такої ситуації доводилось шукати вихід. Він міг бути у створенні на українських землях лицарської школи для шляхетської молоді. Проект, а точніше,